

**ԱՐԱԲԻԱՆ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆԸ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը գրում է, որ V սատրապության մաս կազմող երկրներից մեկը Պաղեստինյան կոչված Սիրիան էր¹⁹⁸: Պատմիչը Պաղեստինյան Սիրիայի մասին հայտնում է մի քանի տեղեկություններ ևս, սակայն, ընդհանուր առմամբ, անտիկ աղբյուրների հաղորդումները Պաղեստինի մասին քիչ են և կցկտուր: Պաղեստին անվանումը ծագում է եբրայերեն Plšth-ից, ինչը նշանակում է «փղշտացիների երկիր»¹⁹⁹: Համաձայն Հերոդոտոսի՝ պաղեստինցիները Քսերքսեսի հելլենական արշավանքին փյունիկեցիների հետ տրամադրել էին երեք հարյուր տրիերաներ²⁰⁰: Պատմիչը նաև հայտնում է, որ Պաղեստինը գտնվել է Փյունիկիայից հարավ՝ հասնելով մինչև Եգիպտոս²⁰¹:

Հերոդոտոսի հետևյալ տեղեկությունը բացահայտում է որոշ հետաքրքիր պատմաաշխարհագրական իրողություններ: Հալիկառնասցի հեղինակը գրում է, որ Սիրիայի առափնյա հատվածը արաբական երկրի մեջ է գտնվել²⁰², ինչը խոսում է այն մասին, որ Փյունիկիայից հարավ ընկած Պաղեստինյան Սիրիան կամ, ավելի ճիշտ, վերջինիս հարա-

¹⁹⁸ Հերոդոտոս, Պատմությունները գրքից, թարգմ.՝ Ս. Կրկյաշարյանի (այսուհետև՝ Հերոդոտոս), Եր., 1986, II, 104, 106; III, 91:

¹⁹⁹ "A Commentary on Herodotus Books I-IV", ed. by O. Murray, A. Moreno, Oxford University Press. Inc., New York, 2007, p. 154.

²⁰⁰ Հերոդոտոս, VII, 89:

²⁰¹ Անդ, III, 91, IV, 39:

²⁰² Անդ, II, 12:

վային մասը համարվել է արաբական երկրի մաս: Շատ դեպքերում հույն հեղինակը Սիրիան համարում է Եգիպտոսին սահմանակից երկիր²⁰³, ինչի տակ պետք է նկատի ունենանք Պաղեստինը:

Հերոդոտոսը, խոսելով Եգիպտոսի փարավոն Պսամմետիքոսի մասին, գրում է, որ վերջինս գրավել է Սիրիայի խոշոր քաղաք Ազոտոսը, իսկ Պսամմետիքոսի որդի Նեկոս Բ-ն (մ. թ. ա. 610-595 թթ.) կառուցել է Կարմիր ծով տանող ջրանցք՝ սկսելով այն Բուբաստիս քաղաքի մոտակայքից և շարունակելով Արաբիայի Պատումոս քաղաքի շրջանով մինչև Կարմիր ծով: Շարունակելով իր պատմությունը՝ պատմիչը Կարմիր ծովը՝ Պարսից ծոցը, նույնացնում է Հարավային ծովին, որի տակ պետք է հասկանալ Հնդկական օվկիանոսը: Մյուս կողմից էլ հեղինակը Արաբական ծոցը տեղադրում է Կարմիր ծովում²⁰⁴, որը կարելի է բացատրել հետևյալ կերպ. կա՛մ Արաբական ծոցը նույնանում է Կարմիր ծով համարվող Պարսից ծոցին, այսինքն՝ լայն առումով Կարմիր ծովը Հնդկական օվկիանոսն է, կա՛մ էլ Արաբական ծոց²⁰⁵ է համարվում Պարսից ծոցի հյուսիսային մասը, ինչն ավելի հավանական է: Նեկոսը նաև Մագդոլոսում հաղթել է սիրիացիներին՝ և գրավել նրանց հայտնի քաղաք Կադյուտիսը²⁰⁶: Նկատենք նաև, որ, ըստ պատմիչի, Պաղեստինյան Սիրիայի և Եգիպտոսի սահմանը եղել է Կասիոն լեռը, որը տեղադրում է Սերբոնիս լճի մոտ, որտեղից սկսվել է Եգիպտոսը²⁰⁷:

---

²⁰³ Անդ, I, 105, II, 116:

²⁰⁴ Անդ, II, 158, 159:

²⁰⁵ Հերոդոտոսը Արաբական ծոցը կոչում է նաև Պլինթինետես անունով (անդ, II, 6): Պլինթինետ անունով քաղաքը գտնվել է հետագայի Ալեքսանդրիա քաղաքից արևմուտք (տե՛ս "Dictionary of Greek and Roman Geography", ed. by W. Smith, v. I, Boston, 1854, p. 642):

²⁰⁶ Հերոդոտոս, II, 159:

²⁰⁷ Անդ, II, 6, 158, III, 5:

Կասիոն լեռը՝ Կաթիբ էլ-Քալսը, և Սերբոնիս լիճը՝ Սաբխետ էլ-Բարդավիլը²⁰⁸, Ստրաբոնը տեղադրում է Պելուսիայից արևելք՝ համարելով Եգիպտոսի մասեր²⁰⁹: Որոշ դեպքերում Ստրաբոնը Սերբոնիս լիճը շփոթում է Մեոյալ ծովի հետ²¹⁰, ինչը կապված է այն իրողության հետ, որ արաբական Պետրա քաղաքի մոտ գտնվել են Կասիոն անունով բլուրները, որոնք համապատասխանում են ներկայիս էլ-Կասին²¹¹: Ընդհանուր առմամբ Ստրաբոնը Կասիոն լեռը համարում է կա՛մ Փյունիկիայի մաս, կա՛մ էլ Փյունիկիային անմիջականորեն սահմանակից²¹², ինչը պայմանավորված է նրա կողմից վաղ շրջանից եկած աղբյուրների օգտագործմամբ: Աշխարհագետը միաժամանակ հայտնում է, որ Եգիպտոսին արևելքից սահմանակից են Փյունիկիան, Հուդան և նաբաթեական Արաբիան²¹³, սակայն Հուդան չէր կարող սահմանակցել Եգիպտոսին:

Եգիպտական քաղաք Բուբաստիսը ներկայիս Թել-Բուստակն է կամ Թելլ Բաստան արևելյան Դելտայում²¹⁴, իսկ Արաբիայում հիշատակված Պատումոս քաղաքը եգիպտական Pr-itm-ն է, ինչը նշանակում է «Աթոնի տուն» և նույնանուն է Հին Կտակարանի Պիթոմին: Պատումոսը գտնվել է ներկայիս Թելլ էլ-Մասխուտահի մոտ²¹⁵ Իսմայիլիա քաղաքից 16 կմ դեպի արևմուտք: Պատումոսի նման տեղադրությունը ցույց է տալիս, որ այն Հերոդոտոսից առաջ գտնվել է

²⁰⁸ "A Commentary on Herodotus Books I-IV", pp. 246-247.

²⁰⁹ Страбон. География в 17 книгах. Перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского. Ленинград, 1964, с. 58, 65, 702.

²¹⁰ Անդ, էջ 703, 704, 707:

²¹¹ "Dictionary of Greek and Roman Geography", ed. by W. Smith, v. I, p. 558.

²¹² Страбон, с. 65, 703.

²¹³ Անդ, էջ 740:

²¹⁴ "Dictionary of Greek and Roman Geography", ed. by W. Smith, v. I, p. 453; "A Commentary on Herodotus Books I-IV", p. 277.

²¹⁵ "A Commentary on Herodotus Books I-IV", p. 358.

Եգիպտոսի տարածքում, սակայն նրա ժամանակ քաղաքն արդեն Արաբիայի մեջ է: Սա նշանակում է, որ վարչական կամ ավելի ճիշտ քաղաքական նկատառումներից ելնելով՝ Պատումոսը պարսիկները տվել էին արաբներին՝ որպես դաշնակիցներ: Փաստորեն մ.թ.ա. V դարում արաբներն արդեն դուրս էին եկել Սինայի թերակղզուց՝ անցնելով Եգիպտոսի աշխարհագրական սահմանները:

Ինչ վերաբերում է սիրիական քաղաքներ Ազոտոսին, Մագդոլոսին և Կաոյուտիսին, ապա առաջինն Աշդոդն է, երկրորդը՝ անկասկած Պելուսիայի մոտ գտնվող Միգդոլը, իսկ երրորդը՝ Գազան²¹⁶: Այս նույնացումներն, իրոք, վկայում են այն մասին, որ Սիրիայի կամ Պաղեստինյան Սիրիայի հարավային հատվածը մտել է արաբների երկրի մեջ, այսինքն՝ V սատրապության հարավային սահմանագիծն անցնում էր Սինայի թերակղզին՝ ձգվելով Պելուսիայից հարավ: Հերոդոտոսին հայտնի է նաև Սիրիայի Ասկալոն քաղաքը²¹⁷, որը գտնվել է Գազայից 16 կմ դեպի հյուսիս և նույնանում է եգիպտական աղբյուրների Աշկանուին՝ Հին Կտակարանի Աշկալոնին:

Հաջորդ տեղեկության մեջ Հերոդոտոսը Կաոյուտիսը՝ Գազան, համարում է պաղեստինյան սիրիացիների սահմանը հարավային ուղղությամբ և ավելացնում, որ Կաոյուտիս քաղաքից մինչև Յենյուսոս քաղաքն ընկած նավահանգիստները պատկանել են արաբներին: Պատմիչը շարունակում է՝ գրելով, որ «Յենյուսոսից սիրիական հողերը դարձյալ շարունակվում են մինչև Սերբոնիս լիճը, որի մոտով դեպի ծով ձգվում է Կասիոն լեռը: Իսկ Սերբոնիս լճից արդեն սկսվում է Եգիպտոսը: Արդ, Յենյուսոս քաղաքի, Կասիոն լեռան և Սերբոնիս լճի միջև ընկած ամբողջ երկիրը, որը երեք օրվա

²¹⁶ Անդ, էջ 357, 359:

²¹⁷ Հերոդոտոս, I, 105:

ճանապարհի երկարություն ունի, բուլորովին ջրազուրկ է»²¹⁸: Վերջին տեղեկության մեջ պատմիչը հայտնում է, որ Փյունիկիայից մինչև Կադյուսիս քաղաքը տարածվում է պաղեստինյան կոչված սիրիացիների երկիրը, սակայն հստակ չէ, թե որտեղից է սկսվում Փյունիկիայի հարավային սահմանագիծը²¹⁹, քանի որ, դատելով տարբեր սկզբնաղբյուրներից, Պաղեստինյան Սիրիան աշխարհագրական առումով ևս համարվել է Փյունիկիա: Վերոբերյալ տեղեկության մեջ կարևոր է այն իրողությունը, որ Կադյուսիսից մինչև Յենյուսոս ընկած հողերը համարվել են Պաղեստինյան Սիրիայի մասը: Այս վերջին մատնանշումը կարևոր է այն տեսանկյունից, որ Հերոդոտոսը, ըստ էության, անձամբ էր անցել այդ տարածքով, և նրա կողմից Պաղեստինյան Սիրիայի սահմանների նշումն առավել քան իրական է: Մյուս կողմից էլ պետք է նկատի ունենալ, որ ընդհանուր առմամբ Պաղեստինյան Սիրիա անունով նշված Արևելյան Միջերկրական ծովի առափնյա շրջանն ունեցել է խառն էթնիկական կազմ՝ փյունիկեցիներ, արաբներ, փոշտացիներ, եգիպտացիներ և հնարավոր է այլ ցեղեր, ինչն էլ աշխարհագրական տեսանկյունից հին աղբյուրներում արտացոլվել է ոչ միանշանակ: Յենյուսոսի նույնացումը Խան-Յունիսին կասկածելի է, և այն պետք է նույնացնել էլ-Արիշին՝ Ստրաբոնի Ռինոկուլուրային²²⁰, որը տեղադրվում է Փյունիկիայում²²¹: Ստրաբոնը նշում է Պետրայից Ռինոկուլուրա բեռների տեղափոխման մասին, ինչից կարելի է եզրակացնել, որ Յենյուսոս-Ռինոկուլուրա քաղաքը գտնվել է արաբների առևտրական վերահսկողության տակ: Հարց է

²¹⁸ Անդ, III, 5:

²¹⁹ Փյունիկիայի մասին տե՛ս Խորիկյան Հ., Փյունիկիայի վարչական կացությունը Աքեմենյան Պարսկաստանի V սատրապության կազմում, «Արևելագիտության հարցեր», հ. IX, 2015, էջ 475-490:

²²⁰ "A Commentary on Herodotus Books I-IV", p. 403.

²²¹ Страбон, с. 688, 703, 723.

ծագում, եթե Հերոդոտոսը Յենյուսոսից հետո ընկած հողերը համարում է սիրիական տարածքներ, ուրեմն կարելի է ենթադրել, որ Յենյուսոսի և Սերբոնիսի միջև ընկած շրջանը դուրս է գտնվել արաբների վերահսկողությունից: Կարծում ենք, որ նշված տարածքը նույնպես գտնվել է արաբների վերահսկողության տակ, քանի որ, համաձայն Հերոդոտոսի, Հելիուպոլիսից՝ Կահիրեից 12 կմ հյուսիս-արևելք՝ Թելլ Հիսնի մոտ²²², արևելք և հարավ-արևելք գտնվել են Արաբական լեռները²²³, այսինքն՝ եթե սրան ավելացնենք նաև այն հանգամանքը, որ Պատումոսը պատկանել է արաբներին, ապա կարող ենք եզրակացնել, որ Սինայի թերակղզու հյուսիսային հատվածը ևս գտնվում էր արաբների՝ Աքեմենյանների դաշնակիցների ազդեցության գոտում²²⁴: Ընդհանրապես մասնագիտական գրականության մեջ կարծիք է հայտնվել, որ պարսիկները արաբներ էին անվանում Պաղեստինից արևելք և հարավ ապրող քոչվոր ցեղերին²²⁵: «Արաբ» բառը «քոչվոր» նշանակությամբ կապում են եբրայերեն «arabah»-«անապատ» բառի հետ, ինչը, սակայն, վերջնական չէ²²⁶: Հետևաբար, արաբների էթնիկական նույնացումը դժվարություններ է ներկայացնում, եթե նկատի ունենանք նրանց հիշատակությունը Մերձավոր Արևելքի ընդարձակ տարածքներում: Կյուրոս

---

²²² "A Commentary on Herodotus Books I-IV", p. 243.

²²³ Հերոդոտոս, II, 8, 124:

²²⁴ Հմմտ. David F. Graf, Arabia During Achaemenid Times, Achaemenid History, IV, Centre and Periphery, Leiden, 1990, p. 138; Levin Y., The Southern Frontier of Yehud and the Creation of Idumea, A time of change: Judah and its neighbours in the Persian and Early Hellenistic periods, London, New York, 2007, p. 248.

²²⁵ Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. М., 1980, с. 191.

²²⁶ David F. Graf, Arabia during Achaemenid Times, p. 131. Մասնագիտական գրականության մեջ Արաբիան փորձել են տեղադրել նաև միայն Եփրատի միջին հոսանքի շրջանում, ինչը բազմաթիվ հարցադրումների տեղիք է տվել (անդ, էջ 138):

Մեծի՝ մ.թ.ա. 539 թվականի արձանագրության մեջ նշվում է, որ «Արևմուտքի երկրների» բոլոր թագավորները, որոնք «ապրում են վրաններում» (նկատի ունի արաբ ցեղապետներին), հնազանդվում են իրեն²²⁷: Երբ Քսենոփոնը հայտնում է, որ Կյուրոս Մեծը նվաճել է արաբներին, որոնց սատրապ է նշանակում Մեգաբյուզոսին²²⁸, հավանաբար նկատի ունի Եփրատի միջին հոսանքում ապրող արաբներին: Նշենք նաև, որ Հելիուպոլիսում հայտնաբերված Դարեհ Ա-ի հիերոգլիֆ արձանագրության մեջ, որտեղ թվարկվում են հպատակ ժողովուրդները, արաբները ներկայանում են *hgr*-հագարացիներ անվան տակ, որոնք Պտղոմեոսյան դարաշրջանում տեղադրվում էին Արաբական թերակղզու հյուսիս-արևմուտքում, սակայն նրանց տեղադրությունը Պարսից ծոցի շրջանում առավել հավանական է²²⁹:

Սկիլաքս Կարիանդացին Կարմել լեռից հարավ ընկած քաղաքները համարում է սիդոնցիների կամ տյուրոսցիների գաղութներ: Օրինակ, Ասկալոնը համարում է տյուրոսցիների քաղաքը, որտեղ ավարտվում է Կելեսիրիայի սահմանը²³⁰: Անտիկ հեղինակը գրում է, որ Սիրիայից հետո քոչվոր արաբների երկիրն է մինչև եգիպտական Պելուսիոն քաղաքը²³¹: Սկիլաքս Կարիանդացու տեղեկություններից պարզվում է, որ Սիրիայի տակ հեղինակը հասկանում է մինչև Ասկալոն ընկած հողերը, որից հետո արդեն արաբների երկիրն է մինչև

²²⁷ Дандамаев М. А. Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э. Социальные институты и идеология. Санкт-Петербург, 2009, с. 343.

²²⁸ Քսենոփոն, Կյուրոսպեդիա, թարգմ.՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Եր., 2000, էջ 5, 287, 355:

²²⁹ David F. Graf, Arabia during Achaemenid Times, pp. 143,144.

²³⁰ Müller C., Geographi Graeci Minores, v. I, Parisiis, 1855, fr. 104, p. 79; Скилак Кариандский. Периплобитаемого моря, "Вестник древней истории". 1988, № 2, с. 262.

²³¹ Скилак Кариандский. Перипл обитаемого моря. С. 263.

Պելլուսիոն: Փաստորեն պատմիչը Գազան չի հիշատակում, սակայն այն մտել է արաբների երկրի մեջ:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմիչներից Արիանոսը գրում է, որ Գազան Պաղեստինյան Սիրիայի քաղաքն է, որը Փյունիկիայից եգիպտոս տանող ճանապարհի վերջին քաղաքն է անապատի սկզբին: Քաղաքը, ըստ էության, գտնվել է արաբների ձեռքում և համառ դիմադրություն է ցույց տվել Ալեքսանդրին²³²: Արիանոսի տեղեկությունից միաժամանակ երևում է, որ Պաղեստինյան Սիրիան, հատկապես առափնյա շրջանները²³³, աշխարհագրական առումով նույնացվել է Փյունիկիայի հետ, ընդ որում՝ Գազայից հետո այլ քաղաքներ պատմիչը չի հիշատակում²³⁴: Գազայից մինչև եգիպտական Պելուզիում քաղաքն ընկած տարածքը պետք է համարել Պաղեստինյան Սիրիայի սահմաններից դուրս, որը, դատելով այլ աղբյուրներից, մտել է արաբների երկրի մեջ²³⁵: Վերջիններիս երկիրը, ըստ Արիանոսի, տարածվում էր Հերոդոտիսի մոտ²³⁶, և այդ տարածքում Ալեքսանդր Մակեդոնացին նշանակում է առանձին կառավարիչ՝ Կլեոմենեսին²³⁷: Այս վերջին տեղեկությունը համապատասխանում է Հերոդոտոսի վերը բերված տեղեկություններին, և Հերոդոտիսը կարելի է նույնացնել Պատումոսի հետ:

---

²³² Arrian, *Anabasis*, vol. I, with an English translation by E. Iloff Robson, Cambridge-Massachusetts, 1967, Loeb Classical Library, II, 25, 4; II, 26, 1, pp. 214, 216. Գազայի մասին տե՛ս նաև Ռուփոս, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ Ռուփոս), Եր., 1987, էջ 328, 330:

²³³ Ռուփոս, էջ 328:

²³⁴ Տե՛ս նաև Ռուփոս, էջ 333:

²³⁵ Պելլուսիան ընկած էր Եգիպտոսի և Արաբիայի սահմանին (տե՛ս Pliny, *Natural History*, vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1947, Loeb Classical Library, V, XII, p. 268):

²³⁶ Հմմտ. Ռուփոս, էջ 335:

²³⁷ Arrian, III, 5, 4, p. 236.

Ստրաբոնը Սիրիայի մեջ է համարում Փյունիկիան և Հուդան՝ երկրի, այսինքն՝ Սիրիայի ներսում՝ հուդայացիների, իդումեացիների, գազայացիների և ազոտցիների հետ²³⁸: Ստրաբոնի վկայությամբ Հիոպպեն հուդայացիների համար նավահանգիստ է ծառայել²³⁹, սակայն այս տեղեկությունը չի վերաբերում Աքեմենյան դարաշրջանին, և կարելի է ենթադրել, որ հուդայացիները միայն առևտուր կարող էին անել Հիոպպեում: Ամասիացի աշխարհագետը հայտնում է, որ նախկինում հուդայացիները տիրել են նաև Կարմել լեռան շրջանին²⁴⁰, ինչը նույնպես վերաբերում է ուշ ժամանակներին: Ընդհանրապես Ստրաբոնի մոտ Հուդայի նկարագրությունը վերաբերում է իր ժամանակներին: Աշխարհագետը

Էլևթերուս գետից մինչև Պելուսիա համարում է Փյունիկիա, որից արևելք՝ մինչև արաբների հողերը, Գազայի և Անտիլիբանանյան լեռների միջև տարածվել է Հուդան²⁴¹:

Դիոդորոս Սիկիլիացին գրում է, որ մ.թ.ա. 312 թվականին Պտղոմեոսը գրավում է Ական Փյունիկյան Սիրիայում, Հիոպպեն, Գազան և Սամարիան Սիրիայում²⁴²: Վերջին երեք քաղաքների հիշատակությունը խոսում է այն մասին, որ դրանք գտնվել են Պաղեստինում, երբ Հիոպպեն այլ աղբյուրներում վաղ ժամանակներում Սիդոնի գաղութն էր: Դիոդորոս Սիկիլիացին նաև հայտնում է, որ Ասկալոնը և Գազան Սիրիայի քաղաքներն են²⁴³՝ նկատի ունենալով Պաղեստինյան Սիրիան:

²³⁸ Страбон, с. 694.

²³⁹ Անդ, էջ 702:

²⁴⁰ Անդ, էջ 703:

²⁴¹ Անդ, էջ 700:

²⁴² Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, 1867, XIX, 93, p. 123.

²⁴³ Դիոդորոս Սիկիլիացի, Պատմական գրադարան, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Եր., 1985, էջ 18, 149: Պլուտարքոսը Գազան համարում է Սիրիայի ամենախոշոր քաղաքը

Պաղեստինյան Սիրիայի ներքին շրջանները պարսկական տիրապետության շրջանում հայտնի էին տարբեր անուններով, որոնց վերաբերյալ տեղեկություններ են հաղորդում հին հրեական աղբյուրները: Օրինակ, ըստ Եզրասի, Անդրգետքի առաջին սատրապը Թատնայն էր՝ Թատտանուն²⁴⁴, որը վարչական առումով ենթարկվում էր Բաբելոնի սատրապին²⁴⁵: Եզրասի տեղեկություններից երևում է, որ Անդրգետքը տուրք էր վճարում Գետի՝ Եփրատի այն կողմի իշխանին՝ սատրապին, և հարկատվությունը կազմակերպում էին գանձապետները²⁴⁶: Վարչական առումով Անդրգետքը բաժանվում էր ավելի մանր վարչական միավորների, որոնք տարբերվում էին իրենց քաղաքական ինքնավարության կարգավիճակով: Այս առումով պարսկական Պաղեստինը բաժանվում էր երեք վարչաքաղաքական մասերի՝ էթնիկական շրջաններ (Հուդա, Սամարիա և այլն), փյունիկյան քաղաքներ, արաբական ցեղամիություններ²⁴⁷: Անդրգետք սատրապության մեջ որպես էթնիկական ենթաշրջաններ կարող էին մտնել նաև Ամմոնը, Դորան, Մեգիդոն, Հավրանը²⁴⁸:

(տե՛ս Плутарх, Александр, XXV, «Избранные жизнеописания», т. II, Москва, 1987, с. 386):

²⁴⁴ Եզրաս, Ե, 3, 2, 6, 13, Olmstead A. T., Tattenai, Governor of "Across the River", "Journal of Near Eastern Studies", vol. 3, №1, 1944, p. 46; Dandamayev M. A., Neo-Babylonian and Achaemenid State Administration in Mesopotamia, Judah and the Judeans in the Persian Period, ed. by O. Lipschits, M. Oeming, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2006, p. 377.

²⁴⁵ Olmstead A. T., Tattenai, governor of "Across the River", "Journal of Near Eastern Studies", 1944, № 3, p. 46.

²⁴⁶ Եզրաս, 2, 8, է, 21:

²⁴⁷ Stern E., Between Persia and Greece: Trade, Administration and Warfare in the Persian and Hellenistic Periods, "The Archaeology of Society in the Holy Land", ed. by T. E. Levy, London, 1995, p. 432.

²⁴⁸ «The Cambridge History of Judaism», ed. by W. D. Davies, L. Finkelstein, v. I, Cambridge University Press, 1984, pp. 88-89; Stern E., New Evidence on the

Ամմոնը (աքքար. Bit Ammān), Մովաբը (աքքար. Mā'ab)²⁴⁹ և ընդհանրապես Անդրհորդանանը Եզեկիելի մոտ մտնում են այսպես կոչված «Արևելքի ժողովուրդ» բառակապակցության մեջ²⁵⁰: Այսպես, Նեեմիան հիշատակում է Սանբալատին, ամմոնացի Տուբիային և արաբ Գեսամին²⁵¹: Սանբալատը Սամարիայի կառավարիչն էր, Գեսամը կամ Գեշամը տիրում էր Իդումեային, հետևաբար՝ Նեեմիայի մոտ թվարկումը սկսվում է արևմուտք-արևելք-հարավ հերթականությամբ՝ Սամարիա-Ամմոն-Իդումեա-Էվդեմոն: Ամմոնի տակ կարելի է հասկանալ, թերևս, ամբողջ Անդրհորդանանը, որի հյուսիսարևմտյան էլ հենց Տուբիան էր՝ նշանավոր տոհմից²⁵²:

Administrative Division of Palestine in the Persian Period, Achaemenid History, IV, Centre and Periphery, Leiden, 1990, p. 222.

²⁴⁹ Lipschits O., Achaemenid Imperial Policy, Settlement Processes in Palestine, and the Status of Jerusalem in the Middle of the Fifth Century B. C. E., Judah and the Judeans in the Persian Period, ed. by O. Lipschits, M. Oeming, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2006, p. 20.

²⁵⁰ Եզեկիել, ԻԵ: Մովաբը Եզրասի մոտ առանձին նահանգ է (տե՛ս Եզրաս, Բ, 6, Ը, 4; Ժ, 30):

²⁵¹ Նեեմիա, Բ, 10, 19, Զ, 1, Lisbeth S. Fried, The Artaxerxes Correspondence of Ezra 4, Nehemiah's Wall, and Persian Provincial Administration, "Go Out and Study the Land" (Judges 18:2), Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel, ed. by A. M. Maeir, J. Magness, L. H. Schiffman, Leiden, Boston, Brill, 2012, p. 47. Այս կառավարիչները բավականին մեծ արտոնություններ ունեին և կարող էին, օրինակ, իրենց տրամադրության տակ գտնվող զորքի օգնությամբ հավաքել հարկերը՝ չունենալով առանձին հարկահավաք՝ «hammarakara» (տե՛ս Lisbeth S. Fried, The Role of the Governor in Persian Imperial Administration, In the shadow of Bezalel: Aramaic, Biblical, and Ancient Near Eastern Studies in Honor of Bezalel Porten, ed. by Alejandro F. Botta, Leiden, Boston, Brill, 2013, pp. 328-329): Սանբալատի, Տուբիայի, նաև Գեշամի մասին մանրամասն տե՛ս Mittmann S., Tobia, Sanballat und die Persische Provinz Juda, "Journal of Northwest Semitic Languages", v. 26/2, 2000, S. 1-50.

²⁵² Rainey A. F., The Satrapy "Beyond the River", "Australian Journal of Biblical Archaeology", 1969, № 1/2, p. 65. Fried L. S., The Political Struggle of Fifth Century Judah, Transeuphratène 24, 2002, pp. 15-16.

Անդրգետքի մեջ մտնող շրջաններն ունեին ավելի պակաս ինքնավարություն և կառավարվում էին տեղական ազնվականության և նույնիսկ դինաստիաների կողմից: Պարսկական տիրապետության ժամանակ մոավիտների և էդոմիտների հողերը գրավել էին քոչվոր արաբները, որոնցից նաբաթեացի կոչվածները մ. թ. ա. VI դարի առաջին կեսին նվաճում են էդոմական քաղաք Պետրան և հիմնում իրենց թագավորությունը²⁵³: Սակայն խոսքը վերաբերում է քեդարիտ արաբներին²⁵⁴, որոնց Աքեմենյան պետության կործանումից հետո փոխարինում են նաբաթեացիները²⁵⁵: Հարկ է նշել, որ որոշ ուսումնասիրողներ Բեհիսթունի արձանագրությունում հիշատակվող Արաբիան լայն առումով նույնացրել են Սիրիայի հետ²⁵⁶, սակայն Սիրիա անունը հին պարսկական Աթուրիա անվան կրճատ ձևն է, որը աքքադերենում համապատասխանում է էբիր-նարիին: Սիրիայի հետ Արաբիայի նույնացումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հին աղբյուրներում Արաբիան ընդգրկում է Եգիպտոսի և Եփրատի միջև ընկած տարածքներում բնակվող քոչվորների բնակության շրջանները²⁵⁷, և շատ դեպքերում արամեացիները ևս նույնացվել են արաբներին, սակայն պարսիկները Արաբիայի անվան տակ սկզբնապես հասկացել են Արաբա-

---

²⁵³ Dussaud R., *La pénétration des Arabes en Syrie avant l'Islam*, Paris, 1955, p. 23.

²⁵⁴ Քեդարիտ արաբները նույնացվել են Հերոդոտոսի ինքնավար արաբներին, որոնց ազդեցությունը տարածվում էր Եգիպտոսի արևելյան, Պաղեստինի հարավային և Արաբական թերակղզու հյուսիսարևմտյան տարածքների վրա (տե՛ս David F. Graf, *Arabia During Achaemenid Times*, p. 139):

²⁵⁵ Levin Y., *The Southern Frontier of Yehud and the Creation of Idumea*, p. 252.

²⁵⁶ Herzfeld E., *The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*. Wiesbaden, 1968, pp. 293, 306; Дандамаев М. А., Луконин В. Г. *Культураиэкономикадревнего Ирана*, с. 191.

²⁵⁷ Дандамаев М. А. *Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э.* С. 343.

կան թերակղզու հյուսիսային որոշ մասեր, և հետագայում հույն հեղինակներն անվանումը տարածել են ամբողջ թերակղզու վրա²⁵⁸:

Արաբներից ճնշված էդոմիտները (եդովմացիներ) գրավում են նախկին հուդայական հողերը, որոնք նրանց անունով կոչվում են էդոմ, որից էլ՝ Իդումեա: Իդումեան ուշ պարսկական շրջանում էթնիկական առումով խիստ խայտաբղետ էր՝ արաբներ, իդումեացիներ, արևմտյան սեմիտներ, հուդայացիներ, փյունիկեցիներ և այլն²⁵⁹:

Ինչ վերաբերում է Սամարիային, որը որպես վարչական միավոր ստեղծվել էր դեռևս Սարգոն Բ-ի կողմից²⁶⁰, ապա այն կառավարում էին տեղական ազնվական տոհմի ներկայացուցիչները, որոնք ժառանգաբար կրում էին տոհմի հիմնադիր Սանբալատի (Սանբալատ I, II, III) անունը կամ էլ նույն տոհմից էին (Delaiah, Shelemiah, Yeshua/Yeshaiah, Haniah)²⁶¹: Սամարիան (Շոմրոն) և Ամմոնը՝ որպես վարչական ենթաշրջաններ, հիշատակվում են «Աստվածաշնչում» և այլ վկայություններում²⁶²: Սամարիան աչքի էր ընկնում պաշտպանական ամուր համակարգով²⁶³:

---

²⁵⁸ Dougherty R. P., The Sealand of Ancient Arabia, "Yale Oriental Series. Researches", 1932, T. 19, p. 121.

²⁵⁹ Kloner A., Stern I., Idumea in the Late Persian Period (Fourth Century B. C. E.), Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E., ed. by O. Lipschits, G. Knoppers, R. Albertz, Indiana, Eisenbrauns, 2007. p. 142 /pp. 139-144/.

²⁶⁰ Rainey A. F., The Satrapy "Beyond the River", p. 64.

²⁶¹ «The Cambridge Ancient History», vol. IV, Cambridge University Press, 1988, p. 151; Дандамаев М. Ахеменидская империя: социально-административное устройство и культурные достижения, Санкт-Петербург, 2013, с. 62; Eshel H., The Governors of Samaria in the Fifth and Fourth Centuries B.C.E., Judah and the Judeans in the Fourth Century B.C.E., ed. by O. Lipschits, G. Knoppers, R. Albertz, Indiana, Eisenbrauns, 2007, pp. 225-227 /pp. 223-234/.

²⁶² Նէեմիա, Բ, 10, 19, Դ, 1, Josephus, Jewish Antiquities, with an English translation by R. Marcus, London, Cambridge, Massachusetts, 1958, Loeb

Ռուփոսը հայտնում է, որ սամարացիները սպանում են Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից Սիրիայի սատրապ նշանակված Անդրոմաքոսին, որի մահվան համար Ալեքսանդրը դաժանաբար վրեժխնդիր է լինում²⁶⁴: Հավանաբար Ալեքսանդր Մակեդոնացու օրոք Սամարիան Սիրիայի կազմում շարունակում էր մնալ որպես առանձին վարչական ենթաշրջան:

Դատելով Հովսեփոս Փլավիոսի տեղեկություններից՝ վարչական առումով Հուդան ենթարկվում էր Սամարիայի հյուպարքոսին և հարկերը մուծելու էր վերջինիս²⁶⁵: Մ.թ.ա. V դարի երկրորդ կեսին Հուդան Երուսաղեմ մայրաքաղաքով՝ *rehā*-ի՝ կառավարչի գլխավորությամբ դառնում է առանձին ենթաշրջան (*bîrâ*-նահանգ)՝ կազմված մի քանի գավառներից (*pelekh*) և գավառակներից (*hasipelekh*)²⁶⁶: Հնարավոր է, որ այս փոփոխությունը տեղի է ունեցել հենց Նեեմիայի ժամանակ²⁶⁷, որը մեծ ջանքեր է գործադրում Երուսաղեմն ամ-

---

Classical Library, XI, 7, 2, p. 460; Stern E., *New Evidence on the Administrative Division of Palestine in the Persian Period*, p. 223.

²⁶³ Fried L. S., *The Political Struggle of Fifth Century Judah*, p. 10.

²⁶⁴ Ռուփոս, էջ 338:

²⁶⁵ Եզրաս, Դ, 8-23: Josephus, *Jewish Antiquities*, XI, 1, 3, p. 322; Olmstead A. T., *History of the Persian Empire*, Chicago, 1960, p. 343; Дандамаев М. А., Луконин В. Г. *Культура и экономика древнего Ирана*. С. 115-116.

²⁶⁶ Նեեմիա, Գ, 9, 12, 14-17: «*The Cambridge History of Judaism*», p. 74; Tuplin Ch., *The Administration of the Achaemenid Empire*, in: *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires: The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, 1987, pp. 123, 147; Lipschits O., *Achaemenid Imperial Policy, Settlement Processes in Palestine, and the Status of Jerusalem in the Middle of the Fifth Century B. C. E.*, p. 34; Machinist P., *The First Coins of Judah and Samaria: Numismatics and History in the Achaemenid and Early Hellenistic Periods*, «*Achaemenid History*», VIII, *Continuity and Change*, Leiden, 1994, p. 373.

²⁶⁷ «*The Cambridge Ancient History*», vol. VI, Cambridge University Press, 1994, p. 278; Carter E. Ch., *The Emergence of Yehud in the Persian Period: A Social and Demographic Study*, Sheffield Academic Press, 1999, p. 50.

րացնելու ուղղությամբ²⁶⁸: Աքեմենյան պետության վերջին շրջանում արդեն Երուսաղեմի քահանայապետն էր իրականացնում ենթաշրջանի կառավարումը:

Հուդայի աշխարհագրական սահմանների վերաբերյալ «Աստվածաշնչի» տեղեկություններին պետք է զգուշությամբ մոտենալ, քանի որ դրանք շատ դեպքերում ներկայացնում են ոչ թե Հուդայի իրական, այլ ցանկալի սահմանները²⁶⁹: Օրինակ, Նեեմիան (մ. թ. ա. V դարի երկրորդ կես)՝ որպես հրեական բնակավայր, հիշատակում է Բերսաբեեան²⁷⁰, ինչը չի համապատասխանում իրականությանը, քանի որ այն Երուսաղեմի անկումից հետո գրավել էին էդոմիտները: Հուդայի սահմանների ճշգրտման համար առավել կարևոր են *yhw* (Յեհուդ) դրոշմով կնիքները և դրամները, համաձայն որոնց՝ Հուդայի սահմանները հարավում ձգվում էին Բեթ-Շուրայից, հյուսիսում՝ մինչև Թել Էն-Նասրե: Միաժամանակ Պաղեստինում՝ արևմուտքում Յարմուտից և Ազեկայից դեպի արևելք մինչև Խիրբետ Էլ-Քատ և Խիրբետ Էլ-Ջեվիյե, կառուցվում է փոքր ամրությունների գիծ²⁷¹: Հնարավոր է, որ ամրություն-

---

Եզրասը և Նեեմիան Երուսաղեմ են գալիս մ.թ.ա. 458 և 445 թվականներին (տե՛ս Yigal B., Judeans in Sippar and Susa during the First Century of the Babylonian Exile: Assimilation and Perseverance under Neo-Babylonian and Achaemenid Rule, "Journal of Ancient Near Eastern History", 2014, 1(2), p. 125):

²⁶⁸ Fried L. S., The Political Struggle of Fifth Century Judah, p. 12.

²⁶⁹ «The Cambridge History of Judaism», ed. by W. D. Davies, L. Finkelstein, v. I, pp. 84-85; Carter Ch., The Province of Yehud in the Post-Exilic Period: Soundings in Site Distribution and Demography, "Second Temple Studies", 2: Temple Community in the Persian Period, ed. by Tamara C. Eskenazi and Kent H. Richards, Sheffield Academic Press, 1994, pp. 114-120.

²⁷⁰ Նէեմիա, ԺԱ, 27:

²⁷¹ Høglund K., The Achaemenid Context, "Second Temple Studies", 1: Persian Period, ed. by Ph. R. Davies, Sheffield Academic Press, 1991, pp. 63-64; «The Cambridge History of Judaism», ed. by W. D. Davies, L. Finkelstein, v. I, pp. 86.

ների այս գիծն ուղղված էր էդոմիտների դեմ: Բեթ-Շուրայից հարավ սկսվում էր Իդումեան՝ էվդեմոն կոչված Արաբիայի հարևանությամբ: Դիոդորոս Սիկիլիացու պատմությունից երևում է, որ մ. թ. ա. 310-ական թվականներին Իդումեան արևելքում հասնում էր մինչև Մեռյալ ծով և վարչական առումով համարվում էր սատրապություն՝ սահմանակցելով Արաբիային և Պաղեստինին. վերջինիս տակ Պլինիոս Ավագը նկատի ունի առափնյա շրջանները²⁷²: Այս տեղեկությունը հետաքրքիր է այն առումով, որ Իդումեայի՝ որպես առանձին վարչական միավորի կարևորությունն առավել խորը ընկալվել է մ. թ. ա. 404-400 թվականներին՝ եգիպտական ապստամբությունից հետո, երբ Եգիպտոսը մինչև մ. թ. ա. 343/342 թվականները մնաց անկախ: Եգիպտոսի անկախացումը նշանակում էր, որ Աքեմենյան Պարսկաստանի V սատրապության հարավային սահմանը դառնում էր միաժամանակ տերության հարավային սահմանագիծը, որի ռազմավարական նշանակության ամրապնդումը պարսիկների համար դառնում է խիստ հրատապ: Հետագայում Եգիպտոսը վերանվաճելու և տերության հարավային սահմանները վերջինիս հարձակումներից պաշտպանելու համար հարավային Պաղեստինում՝ Իդումեայում, կառուցվում է պաշտպանական ամրությունների հզոր համակարգ²⁷³: Նշենք նաև, որ Կիպրոսի թագավոր Եվագորասի ապստամբության ժամանակ արաբների թագավորը նույնպես օգնական ուժեր է տրամադրում Եվագորասին²⁷⁴: Ուսումնասիրողներից Մ. Ավի-Յո-

²⁷² Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. IV, XIX, 94-95, 98, pp. 124-125, 129; Pliny, Natural History, vol. II, V, XIV, p. 270.

²⁷³ Մանրամասն տե՛ս Fantalkin A., Tal O., Judah and Its neighbors in the Fourth century BCE: A Time of Major Transformations, "From Judah to Judaea", Socio-Economic Structures and Processes in the Persian Period, ed. by J. Unsok Ro, Sheffield Phoenix Press, 2012, pp. 133-196.

²⁷⁴ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. IV, Lipsiae, 1821, XV, 2, p. 415.

նահը, որի կարծիքը կիսում են շատերը, գտնում է, որ Հուդայից հարավ ընկած Իդումեան նվաճում են էդոմիտյան արաբները հավանաբար մ.թ.ա. 586 թվականին՝ Երուսաղեմի անկումից հետո: Իդումեան ընդգրկում էր ամբողջ հարավային Հուդան՝ Բեթ-Շուրայից մինչև Բերսաբեեա-Բերշեբա՝ բացի առափնյա հատվածից: Իդումեայի մայրաքաղաքը կարող էր լինել Լախիշը, Մարեշան կամ էլ նույնիսկ Հեբրոնը²⁷⁵: Վերջին տասնամյակներում կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ էդոմիտների լեզուն արաբական բառաֆոնդին չի պատկանում և կապվում է հյուսիսարևմտյան սեմական բարբառի հետ՝ մտնելով քանաանական լեզվախմբի մեջ²⁷⁶:

Մ.թ.ա. V դարի կեսերին՝ Նեեմիայի կողմից Յեիուդի կառավարման տարիներին, Իդումեան եղել է նրա իրավասության ոլորտից դուրս, և հավանաբար գտնվել է արաբալեզու քեդարիտների տիրապետության տակ²⁷⁷: Նեեմիայի թշնամին էր Գեշեմ Արաբացին, որի անունը որդու անվան հետ պահպանվել է դրամների վրա՝ «Քեդարի թագավոր» գրությամբ²⁷⁸: Իդումեան՝ Մակեդահ կենտրոնով՝ որպես

²⁷⁵ Avi-Yonah M., The Holy Land from the Persian to the Arab Conquests (536 B.C. to A.D. 640): A Historical Geography, Rev. ed. Grand Rapids, Baker Books, 1977, pp. 25-26.

²⁷⁶ Vanderhooft D. S., The Edomite Dialect and Script: A Review of the Evidence, in D. Edelman (ed.), You Shall Not Abhor an Edomite for He is Your Brother: Edom and Seir in History and Tradition, Atlanta: Scholars Press, 1995, pp. 137-157.

²⁷⁷ Levin Y., The Southern Frontier of Yehud and the Creation of Idumea, p. 245; Stern E., New Evidence on the Administrative Division of Palestine in the Persian Period, p. 223; David F. Graf, Arabia During Achaemenid Times, p. 139.

²⁷⁸ Dumbrell W. J., The Tell el-Maskhuta Bowls and the "Kingdom" of Qedar in the Persian Period, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 1971, № 203, pp. 33-44; «The Cambridge Ancient History», vol. IV,

պարսկական նահանգ, այսինքն՝ ենթաշրջան, արդեն հստակ հիշատակվում է մ. թ. ա. IV դարի առաջին կեսից թվագրվող խեցեղենի բեկորի վրա²⁷⁹: Հին աղբյուրների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հուդայում կառավարող դինաստիա չի եղել, սակայն պահպանված մի քանի կառավարիչների անունները եղել են հրեական (Nehemiah, Yehizkiyah)²⁸⁰: Ինչպես Աքեմենյան տերության շատ նահանգներում, Հուդայի կառավարիչները նույնպես հատում էին արծաթե և պղնձե դրամներ²⁸¹: Հովսեփոս Փլավիոսը հայտնում է, որ Նեեմիայից հետո Հուդայի կառավարիչ է եղել Բագոսեսը (Bagôhî)²⁸², որն իրանական անուն է, սակայն իրանական անուններ կրել են նաև հրեաները²⁸³:

---

p. 148; Fried L. S., *The Political Struggle of Fifth Century Judah*, p. 16. Սաուդյան Արաբիայի հարավ-արևմուտքում՝ Հեգրայում, հայտնաբերված արձանագրություններից մեկում Գեշեմի անունը նույնպես հիշատակվում է Դեդանի (ներկայումս՝ էլ-Ուլա) թագավոր Աբդայի անվան հետ: Դեդանի տարածքն անցնում է հինարաբական Լիհիան թագավորությանը (տե՛ս Olmstead A. T., *History of the Persian Empire*, p. 295): Գեշեմի անվան առաջինը հիշատակվելը, հավանաբար, ցույց է տալիս նրա գերակա դիրքը Աբդայի նկատմամբ, որը կախման մեջ է եղել Գեշեմից: Արձանագրություններից մեկում, բացի Լիհիանի թագավորից, հիշատակվում է նաև Թայմայի կառավարիչը, որը, հավանաբար, կախման մեջ է եղել Լիհիանից: Ասվածից երևում է, որ Հիշազը գտնվել է պարսկական տիրապետության տակ՝ մտնելով քեդարիտների համադաշնության մեջ (տե՛ս David F. Graf, *Arabia During Achaemenid Times*, pp. 140, 142):

²⁷⁹ Levin Y., *The Southern Frontier of Yehud and the Creation of Idumea*, p. 250.

²⁸⁰ Aharoni Y., *Excavations at Ramat Rahel*, "The Biblical Archaeologist", vol. 24, № 4, 1961, p. 105; Betlyon J. W., *The Provincial Government of Persian Period Judea and the Yehud Coins*, "Journal of Biblical Literature", 1986, vol. 105, № 4, p. 634; «The Cambridge Ancient History», vol. IV, p. 152.

²⁸¹ Дандамаев М. А., Луконин В. Г. *Культура и экономика древнего Ирана*, с. 205.

²⁸² Josephus, *Jewish Antiquities*, XI, 7, 1, p. 456; Lisbeth S. Fried, *The Artaxerxes Correspondence of Ezra 4*, p. 42. Bagôhî = Bigvai, Bagoas (տե՛ս

Մ.թ.ա. 349-344 թվականներին փյունիկյան քաղաքներն ապստամբում են պարսկական տիրապետության դեմ: Ապստամբությանը միանում է նաև Հուդան, որտեղ ապստամբությունը ճնշելուց հետո հրեաների մի մասը արքայորվում է Վրկան՝ Կասպից ծովի ափին²⁸⁴:

Հուդայացիները (Iaudaia) Բաբելոնի առավել կարևոր օտարաձագում էթնոսներից մեկն էին, որոնք այստեղ էին հայտնվել դեռևս Նաբուգոդոնոսոր Բ-ի կողմից տասը հազար հրեաների բռնագաղթի ժամանակ: Բաբելոնական տեքստերում հանդիպում է նաև *Al-Jahûdu*, այսինքն՝ «Հուդայացիների քաղաք» տեղանունը՝ Երուսաղեմ անվանումով²⁸⁵: Հրեական բազմաթիվ բնակավայրեր հիշատակվում են Հարավային Միջագետքում՝ Բաբելոնի մոտ, Սիպպարում, Նիպպուրում, Սուզայում և այլն²⁸⁶:

Ackroyd P. R., *The Written Evidence for Palestine, Achaemenid History, Centre and Periphery*, Leiden, 1990, p. 213).

²⁸³ Дандамаев М. А. *Политическая история Ахеменидской державы*, Москва, 1985, с. 188; Lemaire A., *Administration in Fourth-Century B.C.E. Judah in Light of Epigraphy and Numismatics, Judah and the Judeans in the Fourth Century B. C. E.*, ed. by O. Lipschits, G. Knoppers, R. Albertz, Indiana, Eisenbrauns, 2007. p. 54.

²⁸⁴ «The Cambridge History of Judaism», p. 77. Անդրգետքն, ընդհանուր առմամբ, Աքեմենյան տերության ամենախաղաղ սատրապություններից մեկն էր, և այստեղ ապստամբություններ շատ քիչ են եղել և արագ են ճնշվել: Օրինակ, մ.թ.ա. 448 թվականի՝ Անդրգետքի սատրապ Մեգաբյուզոսի ապստամբությունը, որը, չնայած որոշ հաջողություններին, լայն թափ չստացավ (տե՛ս Ctesias' *History of Persia: tales of the Orient*, translated with commentaries by L. Llewellyn-Jones and J. Robson, London and New York, 2010, pp. 189-190; Olmstead A. T., *History of the Persian Empire*, p. 313; Олмстед А., *История Персидской империи*, Москва, 2012, с. 342. Հմմտ. Եզրաի, Դ, 7-23):

²⁸⁵ Дандамаев М. А. *Месопотамия и Иран...*, с. 364.

²⁸⁶ Pearce L., «Judean»: A Special Status in Neo-Babylonian and Achaemenid Babylonia?, *Judah and the Judeans in the Persian Period*, ed. by O. Lipschits, G. Knoppers, M. Oeming, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2011, pp. 267-

Այսպիսով, կատարված քննությունը ցույց է տալիս, որ պարսիկներին հայտնի Արաբիա երկրանունը հետագայում տարածվում է ամբողջ Արաբական թերակղզու վրա, այն դեպքում, երբ հին աղբյուրներում արաբների տեղադրությունն աչքի է ընկնում աշխարհագրական լայն ընդգրկմամբ: Ինչ վերաբերում է Պաղեստինին, ապա, ելնելով վերջինիս տարածքը զբաղեցնող ժողովուրդների էթնոկրոնական տեղական առանձնահատկություններից, պարսից արքունիքը վարչական առումով այն բաժանում է մի քանի ենթաշրջանների, որոնք ընդհանրական առումով հունա-հռոմեական աղբյուրներում հայտնի են Պաղեստին կամ Պաղեստինյան Սիրիա անվանումով:

277; Yigal B., Judeans in Sippar and Susa during the First Century of the Babylonian Exile: Assimilation and Perseverance under Neo-Babylonian and Achaemenid Rule, "Journal of Ancient Near Eastern History", 2014, 1(2), pp. 119-172.